

Moed en mededogen

Moed en mededogen

Mijmeringen van Paula D'Hondt

Opgetekend door Johan Leman

© 2016 – Johan Leman & Uitgeverij Vrijdag
Jodenstraat 16, 2000 Antwerpen
www.uitgeverijvrijdag.be

Omslagontwerp: Loudmouth
Vormgeving binnenwerk: theSWitch, Antwerpen

NUR 681
ISBN 978 94 6001 481 9
D/2016/11.676/313

e-boek
ISBN 978 94 6001 482 6

Niets van deze uitgave mag door middel van elektronische of andere middelen, met inbegrip van automatische informatiesystemen, worden gereproduceerd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever

Inhoud

Woord vooraf 7

Als jongvolwassene dromen van ontvoogding	13
1 Kinderjaren en jeugd	15
2 VKAJ, KAV en Maatschappelijk Werk	23
Politiek en Macht	31
3 Inbraak en Doorbraak in de Politiek	33
4 Politieke Macht, Stakeholders en Maatschappelijk Engagement	47
5 Einde van de Macht, Zwart Gat en Verweer	63
Politieke Macht en Concrete Realisaties	81
6 Staatssecretaris en Minister	83
7 Koninklijk Commissaris voor het Migrantenbeleid	95
8 Koning Boudewijn en Koningin Fabiola	107
Politiek en Tijdsgewricht	113
9 Arbeidersbeweging en Vlaamse beweging	115
10 Geloof en kerkelijkheid	123
Nawoord	131
Tijdlijn	141

Woord vooraf

‘Op 27 augustus 2016 word ik 90 jaar. Ik had nooit gedacht dat ik die gezegende leeftijd zou bereiken. Mijn levenseinde wordt ondertussen wel wat doorweven door medici. Ik ben ernstig gevallen in augustus vorig jaar en ben daardoor vrij gehandicapt. Mijn geheugen is echter nog goed, toch voor mijn leeftijd. Ik heb nu veel tijd om te mijmeren en aan de wonderlijke gang van mijn leven te denken.’
(Paula D’Hondt, 14 december 2015)

In dit boek heb ik urenlang in december 2015-februari 2016, gespreid over zeven dagen, voormalig Koninklijk Commissaris voor het Migrantenbeleid Paula D’Hondt het woord gegeven. Het belangrijkste gespreksonderwerp: hoe ze nu kijkt naar de dynamiek en betekenis van politieke macht? Zo concreet mogelijk. Alles werd opgenomen. De hoofdstukken 1 tot en met 3 en de hoofdstukken 8 en 10 komen letterlijk van haar. Ik wijzigde weinig aan het woordgebruik. Hoofdstuk 5 bestaat uit een selectie uit een door Paula D’Hondt geschreven document dat dateert van 8 februari 1989. Hoofdstuk 4 is de weergave van een gesprek dat ik met haar gevoerd heb in aanwezigheid van Etienne Schouppe. Hier is vooral haar vroegere kabinetschef aan het woord. Het einde van hoofdstuk 5, en de hoofdstukken 6, 7 en 9 zijn de weerslag van een sequens in vraag-en-antwoordstijl. Ik heb het eindresultaat aan haarzelf voorgelegd. Ik heb niets willen publiceren waar ze niet zelf mee instemde. Het betekent echter niet dat ik op een hagiografie overgeschakeld ben. Dat zou ze trouwens zelf niet

gewild hebben. Op Pinkstermaandag 16 mei 2016 had ik nog een afsluitend gesprek met mevrouw D'Hondt. Ze heeft gelezen wat ik van onze gesprekken gemaakt heb. Wat wil ze nu nog kwijt? Aan het eind plaats ik nog een bijlage die een tijdslijn schetst. Die moet toelaten om het verhaal van Paula D'Hondt af en toe in een ruimer kader te situeren.

Dit boek is eerder een menselijk dan een politiek verhaal geworden, een menselijk verhaal van een politica die op haar leven en carrière terugblijkt en met de vraag worstelt waar politieke macht nuttig voor geweest is. Andere vragen die ze zich stelt: hoe heb ik die macht verworven? Hoe heb ik hem verloren? Hoe beleef ik dat vandaag? Op haar negentigste voelt ze niet de behoefte om zichzelf op te poetsen. Het is het verhaal van een politica, maar het zijn slechts voor een miniem deel politieke memoires. Veeleer gaat het erover hoe iemand, die als jong volks meisje een rijke politieke loopbaan opgebouwd heeft, haar voorbije politieke leven nu ervaart.

Na een voorgeschiedenis over haar kinder- en jeugd jaren, behandel ik drie thema's via haar levensverhaal: de op- en afbouw van politieke macht; realisaties die uit de opgebouwde politieke macht gevolgd zijn en beschouwingen over de ontwikkelingen uit het tijdsgewricht waarin haar politieke carrière zich afgespeeld heeft met enkele bespiegelingen over de toekomst. Als ik aan het eind, op het vlak van haar politieke loopbaan, enkele sleutelwoorden zoek om de rode draad in haar persoonlijk leven aan vast te hangen, dan kom ik uit bij vier woorden. *Afkomst*. Dit blijft iemand tekenen. *Macht* ... onvermijdelijk in het politieke *métier*. Wie dit loochent, liegt. Hoe verwerf je macht in de politiek? Hoe behoud je macht? Hoe ga je ermee om? En hoe houdt macht iemand in haar greep? *Onmacht* ... Eigenlijk een zegen in de democratie, maar moeilijk om te aanvaarden voor wie er in grote mate van

heeft geleefd. Je weet dat macht niet houdbaar is en toch overvalt het verlies ervan je nog steeds als een zware knock-out. *Loutering* ... de meest gelukkige afloop voor wie in het gehele proces is meegegaan. Als ik zoek naar de grote lijnen in de maatschappelijke ontwikkelingen waarin haar leven zich afgespeeld heeft, kom ik uit bij ontwikkelingen in de arbeiders- en vrouwenbeweging, in de Vlaamse beweging, in de kerk en in het geloof, zoals zij, die een overtuigde christendemocrate was, daar nu op terugkijkt. In de hoofdstukken 9 en 10 sta ik daar concreet bij stil. Uiteraard is dit een visie vanuit een bepaalde levensbeschouwing. Mensen die deze levensbeschouwing niet delen, zullen ongetwijfeld de wenkbrauwen fronsen.

Ook dit nog. Uiteraard gebeurt een reconstructie van een verleden altijd in functie van de beleving van een heden. Enige inkleuring en selectie van de feiten uit het verleden is onvermijdelijk en dat beseft Paula D'Hondt ook wel. Het was voor mij als antropoloog bijvoorbeeld interessant om haar reconstructie van de jeugd jaren in 2015-16 te vergelijken met haar herinneringen zoals ze die gepubliceerd heeft in *Geen dienaar van de macht*, haar memoires uit 1993. De lezer merkt duidelijke accentverschuivingen: enerzijds een inkrimping vandaag van de herinneringen, maar anderzijds een grotere focus op bepaalde traumatiserende ervaringen van discriminatie die haar vermoedelijk vanuit een latere verwerking van haar beroepsleven ingegeven zijn. Ze heeft me er meermaals op gewezen. Daarom ben ik steeds voorzichtig gebleven bij het noemen van namen, tenzij het om publieke figuren gaat van wie de lezer onmiddellijk weet over wie het gaat. De reden hiervoor is meervoudig. Ten eerste voel ik me echt niet gekwalificeerd genoeg om bepaalde feiten uit het verleden op hun waarheidsgehalte te beoordelen. Ik had trouwens niet de ambitie om een wetenschappelijke, historische biografie te schrijven en het was evenmin de bedoeling om volledige, precieze en getoetste

memoires te publiceren, of om af te rekenen met vroegere tegenstanders. Mensen die zouden genoemd worden, kunnen zich niet verdedigen. Enige *fair play* is op zijn plaats. Zie mijn gesprekken met haar eerder als de reconstructie van een menselijk verhaal over hoe politieke macht in een bepaalde periode tot stand kan komen en opnieuw kan wegebben en hoe daarmee toch tegelijk positief kan worden omgegaan. Kun je dit ook voor andere politici veralgemenen uit die tijd? Ik weet het niet. Kan dit veralgemeend worden voor politici vandaag? Ik weet het evenmin. Wel hoop ik ondertussen dat een min of meer waarheidsgetrouw en informatief, zij het uiteraard subjectief beeld geschetst wordt over bepaalde belangrijke ontwikkelingen in ons Vlaams en Belgisch landschap van kort voor de Tweede Wereldoorlog tot vandaag. Wat is er gebeurd met de positie van de vrouw in de politiek, met de positie van de kerk in de politiek, met het Vlaams-Belgische *contentieux*, met de ontwikkelingen in de positie van het gestructureerde middenveld? En welke rol speelt macht hierin?

Ik breng alles op vertellende toon, ongetwijfeld met een stuk subjectiviteit, maar hoe dan ook met een groot respect voor een persoonlijkheid die al het verhaalde vanuit een bevoorrechte positie meegemaakt heeft en die haar hele politieke leven blijk gegeven heeft van een enorm sterk intuïtief politiek inzicht – zonder meer interessant genoeg om er vandaag kennis van te nemen.

Ik draag dit boek op, bij gelegenheid van haar 90ste verjaardag, aan de voormalige Koninklijk Commissaris voor het Migrantenbeleid, de grote dame die ik heb mogen leren kennen in de jaren 1989-1993. Zij wijdde zich toen met volle kracht en overtuiging toe aan een uitdaging die ook vandaag, en misschien zelfs vooral vandaag, uiterst actueel is. Toen reeds voorspelde ze, bij het verschijnen van haar eerste rapport in november 1989, dat de uitdaging waarvoor onze samenleving stond ‘een werk van lange adem’ zou worden.

‘U zal merken dat de boodschap die mijn rapporten uitdragen, in hoofdletters uit de titels spreekt. Migrantenbeleid is *samenlevingsbeleid* (mei 1990), maar dat wordt niet met een wild om zich heen slaande toverstok gerealiseerd. Het is de vrucht van een werk *van lange adem* (november 1989).’¹

Johan Leman
Brussel, 7 juli 2016

---

1 Paula D’Hondt-Van Opdenbosch, Koninklijk Commissaris, uit haar Voorwoord op *Het Rapport dat niemand las*, van Patrick Martens, 1991, blz. 5.

Als Jongvolwassene dromen van ontvoogding

Paula Van Opdenbosch, meestal bekend onder de naam van haar echtgenoot Paul D'Hondt, is geboren in Kerksken (Haaltert) op 27 augustus 1926. Ze loopt school in de jaren dertig, een periode die haar steeds zal blijven. Tijdens haar secundair onderwijs komt ze in contact met de VKAJ van Cardijn, later met de KAV, het huidige Femma, vandaag onderdeel van Beweging.net. Het middenveld zoals ze het toen gekend heeft, staat bij haar voor ontvoogding en het zal haar laten doorgroeien naar de politiek.

1 Kindertijd en jeugd

Ik ben geboren in Kerksken, een gehucht van Haaltert bij Aalst, onder de kerktoren als het ware. Het dichtstbijzijnde huis was de kerk. Daardoor heb ik me altijd een beetje kerkelijk gevoeld. Ik speelde op het kerkplein. Ik leerde fietsen op het kerkplein, ontmoette er mijn vriendinnetjes. Ik was een onbezorgd kind in Kerksken.

Toch kreeg ik vrij vroeg aandacht voor de dingen buiten mijn kleine wereld. Dit had met het beroep van mijn vader te maken. Hij was een *christen syndicalist* die werkte bij de *IJzeren Weg*. Christelijke syndicalisten waren toen nog een minderheid. In die tijd was het bij het Spoor ‘rood of geen brood’. Door zijn baas, de *pikeur*, is mijn vader vakbondsmilitant geworden. De *pikeur* was een baanmeester die de ploegen organiseerde bij het leggen van *rails*. In de zomer, bij de hitte, vond ik altijd een *pulle* in zijn zak met een bruin goedje. Hij zei dat het spul uit Amerika kwam en in Atlanta uitgevonden was. ‘Niet te veel van drinken,’ zei mijn vader altijd, ‘want het wordt gemaakt van spul dat uit Amerika komt.’ Het drankje was koud, maar het werd natuurlijk warmer naar gelang de dag vorderde. Als ze in de nabijheid van een bos waren, staken de mannen hun *pulle* onder het gras. Het was het enige dat ze konden doen om het drankje nog een beetje drinkbaar te houden. Tot vandaag denk ik nog altijd dat ik uit de *pulle* van mijn vader de voorloper van coca-cola heb mogen drinken.

Mijn moeder zei steevast: ‘Mijn man werkt aan de IJzeren Weg’. Ik herhaalde dat en ik vond dat mijn vader een schone job had. Hij behoorde tot de sterkste mannen van de Spoorwegen.

Op zondagvoormiddag ging mijn vader naar vergaderingen op café. Daar zaten de leden van het syndicaat van de spoorwegen die problemen hadden. Ik mocht mee. Zo heb ik als kind Tour & Taxis in Brussel leren kennen, aan het kanaal. Het waren de jaren 30. Toen kwamen daar nog treinen. Mijn vader werkte aan de dienst Baan. De mannen ginds in Tour & Taxis zaten in een andere dienst: de laders, voor het vervoer. Ik kreeg snel inzicht in hun dagelijks werken en leven, beperkt uiteraard, want ik was nog een kind, maar toch voldoende om verder te leren kijken dan het pleintje aan onze kerk.

Ik mocht nog verder mee met mijn vader, dankzij de *coupons*. Mijn vader kreeg elk jaar treinkaartjes voor zijn gezin. Zo heb ik met hem België doorgereisd. Met vader en moeder heb ik als kind dankzij die gratis ticketjes tot in de verste uithoeken van België gereisd. Overal kende mijn vader mensen. Dat verhief hem in mijn ogen tot een heel belangrijk mens. Als de trein vertraagde om door de stations te rijden, riep hij vanuit de open ramen – met het fameuze ‘*è pericoloso sporgersi*’ op een geel plaatje – ‘Jules! Theo!’ Ik begreep dat hij overal gewerkt had en dat men hem overal kende. Daarenboven was ik ervan overtuigd dat hij overal als de beste gewerkt had, want mijn moeder verzekerde mij dat hij nooit zonder werk zou vallen. ‘Aan de IJzeren Weg word je benoemd en van dan af ben je daar voor héél uw leven!’

Al vrij vroeg kwam ik met onrecht en discriminatie in contact. Een eerste maal in de tweede kleuterklas van de zustersschool in Kerksken. Ik zat aan mijn lessenaar, braaf kind, en stootte mijn blokjes om die op de grond vielen. Eer ik het wist, kreeg ik een harde oorveeg van de zuster die achter mij stond. Ik trilde van de pijn. Ik herinner me dat ik toen luidop mijn *Onze vader* en *Wees-gegroet* begon op te zeggen en dat de zuster de woorden uitsprak die me altijd bijgebleven zijn: ‘Ik zal het meisje dat stout was en nu

braaf geworden is, een *beeldeke* geven.’ Ik kreeg toen een prentje van een of andere heilige, maar die oorveeg is daarmee toch niet overgegaan, hoor. Ze heeft, denk ik, voor altijd mijn vertrouwen in leerkrachten geschaad. Als ik dit later aan mijn man vertelde, die zelf een steengoede onderwijzer en directeur van een school geweest is, moest hij daar om lachen. Hij wilde dit niet begrijpen, maar ik denk dat hij het wel degelijk goed verstond. Ik herinner me nog de plaats waar het gebeurd is en de kleuren van de blokjes. Ik heb het de zuster later wel vergeven, want ze bedoelde het niet slecht met mij. Ze liet me zelfs de derde kleuterklas overslaan zodat ik rechtstreeks naar het eerste leerjaar mocht.

Wat ik echter nooit verteerd heb, is iets wat me in het vierde leerjaar overkomen is. In de lagere zustersschool kreeg ik al gauw in de gaten wat discriminatie eigenlijk betekent. Het volstond om de verdeling van de plaatsen op de banken in de klas te bekijken. In principe zaten de beste leerlingen in die tijd op de eerste plaatsen, maar men hield ook rekening met afkomst. De eerste maanden zat ik ergens in het midden van de klas en ik schoof dan geleidelijk op naar voren. Ik was een luidruchtig kind, want ik kwam graag tussen. Daarom kreeg ik meer dan eens straf. Maar ik deed ook heel hard mijn best. Bij het krijgen van straf, maar ook op andere vlakken merkte ik nogal vlug dat arbeiderskinderen gediscrimineerd werden tegenover de kinderen van de bourgeoisie uit het dorp. Zo heb ik zelf eens discriminatie meegemaakt, in mijn eigen klas. Tegelijk zie ik mijn reactie hierop nog altijd als mijn eerste revolutionaire daad. Wat is er gebeurd? Eerste acteur: de leerkracht, een nicht van kanunnik Van Crombrugge uit Gent. Tweede betrokkene: Lieve, kind uit de lokale bourgeoisie waar ze een meid aan huis hadden. Derde: ik. Script: een puntensysteem om de leerlingen te stimuleren. Ik kan het verhaal nog vertellen alsof het gisteren pas is gebeurd.

In de klas werd een puntensysteem gehanteerd. Een blauw punt: waarde 5. Een groen punt: waarde 4. Enzovoort. De leerlingen moesten hun punten bijhouden in een doosje. Bij mij was dit een doosje van het Witte Kruis, een firma van pijnstillers uit Sint-Niklaas. Er was beloofd dat wie aan het eind de meeste punten in zijn doos had als cadeau een kerststalletje zou mogen meenemen naar huis. Het ging om een schoenendoos met een plaatje vooraan en enkele figuurtjes erachter ingeplakt, drie dimensies, zeg maar. De laatste dag wist ik dat ik een punt voor lag op de tweede, Lieve. Ik deed enorm mijn best. Ik voel de adrenaline opnieuw door mijn lijf lopen terwijl ik het vertel. De beloning was in zicht, want de juffrouw zei dat ze maar 1 punt van waarde 1 meer zou toekennen, geen enkel punt meer van waarde 2 of meer. Het stalletje kon me dus niet meer ontlopen. 't Is van mij, 't is van mij, 't is van mij,' bonsde het door mijn hoofdje. Toen zei de juffrouw dat we een zinnetje uit het hoofd moesten leren dat ze ons opgegeven had en vroeg ze wie het kon opzeggen. 'Ikke, ikke, juffrouw,' en ik sprong uit mijn bankske. 'Neen. Zet je neer,' zei ze streng, en terwijl ik ging zitten, wist ik dat ik gezien was. Nauwelijks zat ik neer of ze zei: 'Neem nu allen je punten en tel ze.' En terwijl we ze telden, kreeg Godelieve twee punten bij omdat ze voordien iets zeer goed zou hebben voorgedragen. Zo kwam ze één punt voor op mij. De lerares haalde alle dozen op en plaatste ze op de lesse naar. Ik ben opgestaan en ging mijn doosje terughalen. Ik bracht het terug naar mijn plaats en legde er mijn handen bovenop. De lerares eiste mijn doosje terug, dat ik echter van thuis had en naar huis wou meenemen. Ze kwam naar me toe en eiste dat ik het doosje aan haar gaf. Maar ik wou het niet teruggeven. 'Het is mijn doosje, het is mijn doosje, 't is niet van u!' Ze heeft het me dan met alle macht terug afgenomen. Ik heb hard geweend, thuis nog altijd. Ik heb het nooit kunnen vergeten. Ik zal het tot over mijn dood meedragen, tot over mijn graf. Die nicht van kanunnik Van

Crombrugge ... die een dochter uit de bourgeoisie veel belangrijker vond dan een arbeiderskind.

Weet je, ik denk dat er fobieën en emotionele reflexen bestaan die naar je vroege kindertijd teruggaan, trauma's, belachelijk in volwassen ogen, maar o zo belangrijk voor een kind ... en je raakt er later nooit meer vanaf. Die lerares bijvoorbeeld, die droeg een lange roze sjaal die bijna tot op de grond sleepte. Welnu, ik heb mijn hele leven lang een hekel gehad aan roze kleuren en heb roze nooit als een aangename kleur kunnen ervaren, wat eigenaardig is voor een vrouw, nietwaar? Ik denk nog altijd dat dit aan de nicht van kanunnik Van Crombrugge van het bisdom Gent te wijten is.

In Kerksken heb ik dan, zoals ik de derde kleuterklas overgeslagen had, ook het zesde leerjaar mogen overslaan. Van het vijfde ben ik rechtstreeks naar het zevende jaar gegaan. Nadien is daar twee jaar lager secundair op gevolgd, *lager middelbaar*, in Burst, vandaag een deelgemeente van Erpe-Mere. Met het eind van die twee jaar *lager middelbaar* is eigenlijk ook een eind gekomen aan een bepaalde wereld die ik gekend heb, zij het dan met de kennis van een kind, de vooroorlogse wereld.

Onmiddellijk nadien begon ik wat een belangrijke stap zou worden in mijn emancipatie als vrouw: mijn studies bij de *Dames de Marie* in Aalst en mijn toetreding tot de VKAJ, op het moment dat de Tweede Wereldoorlog uitbrak.

Vooraleer daarover iets te vertellen, moet ik nog iets kwijt over de familie waaruit ik kom. Het zegt veel over de toenmalige, vooroorlogse wereld. Thuis was ik de oudste van twee kinderen, maar eigenlijk had ik de derde moeten zijn. Eerst heeft mijn moeder een miskraam gehad, een jongetje. Nadien is er nog een jongetje gekomen, doodgeboren. Mijn moeder heeft het kind in bittere

omstandigheden gekregen. Ze had eigenlijk een keizersnee moeten hebben, maar het was te laat. Dan pas ben ik gekomen. Mijn moeder mocht na mij eigenlijk geen kinderen meer krijgen, maar er is nog een broertje bij gekomen. Ik denk dat er bittere tranen gevloeid zijn ten huize Van Opdenbosch – mijn meisjesnaam. Als ik binnen kwam, zwegden mijn ouders plots. Soms hoorde ik mijn vader nog net zeggen: ‘Je hebt me bedrogen ...’

Die jongere broer was veel minder sterk dan ik. Tijdens de oorlog bakte mijn moeder vaak een eitje voor hem toen ik van huis weg was. Ik rook de geur van het eitje toen ik thuiskwam. ‘Voor ons Paula kunnen we niets verbergen,’ zei moe dan. Maar eerlijk, ik ben nooit jaloers geweest op mijn broer. Daarvoor zag ik hem te graag. Hij is gestorven op zijn veertigste.

Nadien heb ik ook begrepen dat een van de Van Opdenbosches daensist is geweest en burgemeester in Aalst. Het ging om een kozijn van mijn vader. Ik zie hem nog langskomen om mijn vader te vragen om voor hem te stemmen. Ik hou er het beeld aan over van een vriendelijke man. Het waren de jaren 30. Een andere Van Opdenbosch, ook familie, was jezuïet geworden. Hij is gestorven onder de bommenregen op Antwerpen. Ik was toen nog niet bezig met politiek. Ik stelde me weliswaar ‘waarom’-vragen en ik keek toen al verder dan het kerkplein, maar de grote politiek, zelfs de lokale politiek was veraf, zoals ook de geloofsvragen even veraf waren.

Na het lager middelbaar ben ik naar de Dames van Maria gegaan in Aalst, een Franstalige congregatie. Het was de enige school in de omgeving die bereid was om arbeidersmeisjes op te nemen. Ik zat in een technische afdeling, maar geloof het of niet, het was een heel degelijke school én met een heel emanciperend korps van leerkrachten en zusters. De zusters droegen me op handen.

Wat was er gebeurd? *Mère* Marie-Louise had een brief gevonden waarin ik aan een vriendin geschreven had dat we ons moesten inzetten om onze klas tot een hoger niveau op te tillen. *Mère* Marie-Louise vond dat fantastisch. Van dan af kon ik in haar ogen geen kwaad meer doen. Ze liet me zelfs de meest revolutionaire zaken zeggen en moedigde dit aan. Ik ben heel gelukkig geweest op die school en heb een heel goed gevoel aan die zusters overgehouden, op een uitzondering na. Aan het eind van mijn vier jaren daar heb ik een ingangsexamen afgelegd voor de Sociale school in de Poststraat in Brussel en ik was er bij de eersten. Die school in Aalst bood een goede opleiding aan en ik heb er geen wereldvreemde dingen geleerd.

Tijdens de oorlogsjaren ben ik ook lid geworden van de VKAJ, de Vrouwelijke Katholieke Arbeidersjeugd. Op een zondag was ik met een van mijn vriendinnen aan het wandelen. We hadden een stoel gevonden bij een snoepwinkel. Er kwamen een drietal meisjes van de VKAJ bij ons staan en ze vroegen of we geen lid wilden worden van hun jeugdbeweging. Ik werd lid, mijn vriendin mocht niet van haar ouders, een socialistische reflex van haar vader. Al mijn zaterdagmiddagen en al mijn zondagen ben ik van dan af actief geworden in de VKAJ. Je moet het als volgt zien: er was zes dagen op zeven school tot vijf uur in de namiddag, behalve op donderdag- en zaterdagmiddag. Op de vrije momenten engageerde ik me in de VKAJ.

De combinatie van school en jeugdbeweging leidde tot een begin van engagement. Elke dag per fiets naar school. Boterhammen mee. Het was oorlog. Op de middag zaten de leerlingen samen in een zaal te eten. Sommige meisjes hadden niets. In die zaal ben ik beginnen nummertjes opvoeren, om te animeren. Iedereen deed mee. Dit werd een gewoonte tot we in juni 1944 niet meer naar school moesten komen, want de invasie was begonnen.